

Митове, образи и митологични сюжети в разказа на Георги Господинов “Сляпата Вайша”

Радостина Николаева Ташева

Шуменски университет “Епископ Константин Преславски”

Myths, images and mythological subjects in Georgi Gospodinov’s story "The Blind Vaysha"

Radostina Nikolaeva Tasheva

Shumen University

Abstract: The article presents the myths, images and mythological subjects in Georgi Gospodinov’s story “The blind Vaysha”. The author makes conclusions, based on the meanings of the symbols used in the story and explains the moral hidden in the text.

Key words: myth, blindness, past, future

Създаването на митовете е послужило за изграждането на мисловни представи, с които човекът е обяснявал произхода на вселената. В развитието на културата хората са търсели отговорите на изначалните въпроси за сътворението на света и са се опитвали да разберат причината за повтарящите се природни явления, на които са ставали свидетели всеки ден. Митовете дават обяснение за съществуващия социален и природен ред в света, но също така определят и наказанията, произтичащи от неговото неспазване. Всички действия на архаичния човек са били свързани с повтарянето на митичния първообраз и са били изпълнявани само защото са възстановявали изначален акт на боговете (Елиаде 1994).

Митологични образи и сюжети можем да открием в разказа на Георги Господинов “Сляпата Вайша”. Главната героиня на едноименния разказ на Георги Господинов е необикновено младо момиче, което живее на границата между миналото и бъдещето. С лявото си око тя може да вижда единствено изминалите вече събития, а с дясното - бъдещите. Тази уникална способност я прави сляпа за настоящето, но същевременно с това я дарява с уменията да вижда неща, които другите не могат. Образът на слепеца, който откриваме в разказа, носи двойствено значение. От една страна, слепотата означава отричане и непознаване на действителността, но от друга

страна единствено тя дава възможност за достигане до скритата и недостъпна за простосмъртните истина. Слепотата е смятана за божие наказание, което обаче почти винаги носи със себе си и голяма дарба - пример за това са срещаните в много народни традиции невиждащи творци: музиканти, бардове, певци. Легендата за Омир гласи, че е сляп, Едип се самоослепява, научавайки за страшния инцестен грях и греха на отцеубийството, които извършва поради незнание. Слепотата предполага вътрешно проглеждане, катарзис и очистване, изкупление. Повечето прорицатели също са слепи, защото отделянето от ежедневните дейности и незначителните явления във външния свят води към духовно озарение. Хиндуистките аскети са вярвали, че онези които притежават смелостта да отправят поглед право в озаряващото слънце, докато ослепеят, достигат до просветлението. (Шевалие, Геербрант 1996г)

Мотивът за слепотата, която дава просветление, има източен произход и го срещаме не само в Далечния Изток, но и в по-близките ни географски ширини. В романа “Името ми е червен” на Орхан Памук става дума за древната персийска и тюркиска традиция на рисуване на миниатюри в книгите. От дългото виждане в тънките линии и дребните образи, работата на тъмно в стаи, осветлени единствено от светлината на свещи, миниатюристи не виждат деня в продължение на седмици, месеци и години. Майсторите са ослепявали или сами са избождали очите си, като се е смятало, че това е акт на постигането на вътрешното просветление и мъдрост.

Вайша прилича на пророците и мъдреците, достигнали просветление, въпреки че тя не е лишена от зрението си изцяло. Нейната слепота е твърде особена, защото тя е разногледа, очите ѝ следят противоположни посоки на света и вижда неща, които другите не могат да видят. Тя вижда едновременно бъдещето и миналото на човека, който стои пред нея. Тази дарба обаче действа повече като проклятие, защото ѝ отнема способността да види и да живее в настоящето. Въпреки че я познават от дете, хората не успяват да се примирят с това, че тя е по-различна от другите, и всички се опитват да я избавят от странната ѝ съдба. Те гледат на Вайша като на болен човек, съчувстват на болката ѝ, опитват се да я излекуват по всевъзможни начини и със странни методи - налагат я с ястребова жлъчка и воденица от черна кокошка, дават ѝ да пие божурово семе. Всъщност това са смъртни отрови, но Вайша не се повлиява от тях и оцелява. За другите е непонятно и необяснимо нейното съществуване, те не могат да я възприемат като нормален човек, да я приемат като една от тях. От всички лечителки единствено бабата с костенурчо лице, която е страничен наблюдател на опитите за разваляне на магията, пророкува, че Вайша ще бъде спасена, щом се намери онзи, който да събере

двете ѝ очи. Тя всъщност орисва Вайша вечно да търси човека, който да я върне в настоящето. Неслучайно тази баба прилича на костенурка - древното животно е символно изображение на вселената, мъдростта, основа на света; в Индия тя е крепител на божествения трон и също както пеперудата тя символизира безсмъртието и дълголетието. Тази мъдра баба играе ролята на орисницата, предричаща бъдещия живот на Вайша, който ще премине в лутане между бъдещето и миналото в търсене на настоящето.

Вайша е изключително интересен образ, стоящ на границата между обикновения човек и мъдреца, който е озарен от вътрешно просветление. В културната традиция очите са смятани за оръжието на интелектуалното възприятие. В санскритската поема “Бхагавадгита” и в Упанишадите двете очи се отъждествяват със слънцето и луната - дясното око е слънцето и отговаря на действието на бъдещето, а лявото е луната, която символизира бездействието и миналото. (Шевалие, Геербрант 1996) Очите на Вайша виждат по същия начин - дясното око е вперено в бъдещето, а лявото в миналото. Докато с дясното си око тя вижда началото на изгряващия ден, лявото наблюдава нощта, настъпила след края му. Двете очи на Вайша обединяват символиката на лявото и дясното, миналото и бъдещето, слънцето и луната.

Слънцето е символ на космическата хармония и скритата енергия. Слънчевите герои и богове са благотворни, борят се за доброто и извършват велики подвизи. Смята се, че различните религии произлизат от култа към слънцето, а великите богове са олицетворение на слънцето - те се раждат по време на зимното слънцестоене и възкръсват след смъртта си също както слънцето изгрява всяка сутрин след тъмната нощ. (Приор 1993) Дясното око на Вайша е като слънцето, то е вперено в бъдещето и символизира новия живот и възкресението.

За разлика от слънцето, което има същата символика като златото, луната е свързана със среброто и всички нощни животни, тя е отрицателна, студена, женствена. Когато слънцето и луната са изобразени заедно, те символизират свещения съюз на небето и земята. За алхимията те са душата и тялото. В психоанализата луната е символ на несъзнателното (Приор 1993). В разказа лявото око на Вайша е свързано със символиката на луната и миналото. Двете очи на Вайша са противопоставени като слънце и луна, нощ и ден, *ин* и *ян*. Ако Вайша успяваше да вижда миналото, бъдещето и настоящето едновременно, тя щеше да е равна на боговете. И ако в източната традиция двете очи означават слънцето и луната, миналото и бъдещето, то третото око, известно като окото на Шива, е настоящето, едновременността. Това е будисткото око

на мъдростта и позволява минало, бъдеще и настояще да бъдат уловени заедно. Третото око, което е орган на вътрешното зрение, обозначава свръхчовешкото състояние, при което прозрението достига до съвършенство (Шевалие, Геербрант 1996). При Вайша третото око липсва, нейната съдба повтаря тази на всички мъдрци и пророци, които получават дарба, но заплащат и цената на този дар, отнета им е възможността за щастие и спокоен живот в настоящето.

Човешкото око е символ на знание, а отварянето на очите е обред на обръщане към познанието, обред на посвещаване. Индийците отварят очите на свещените статуи, за да оживеят. Очите на Вайша също са отворени и виждат онова, което се е случило и което ще се случи. Нейното просветление я доближава до боговете и я отдалечава от хората. Тя стои на границата между двата свята и не може да пристъпи нито в единия, нито в другия.

Очите на Вайша не са всевиждащи, те виждат откъслечно, фрагментарно. При тях липсва обединяващото звено - настоящето. Въпреки че притежава дарбата да вижда в миналото и бъдещето, Вайша не е равна с боговете. Тя е обикновен човек, който има слабости, мечти и надежди. Като млада жена, тя също иска да се ожени и да се спаси от съдбата си, като намери любим човек, който да събере очите ѝ. Вайша обаче не успява да превъзмогне начина, по който вижда всеки мъж - с едното си око вижда детето, което е бил, а с другото - стареца, в който ще да се превърне. Тя е обречена на самотен живот, никога да не срещне сродната си душа и да се спаси от слепотата си. Образът на Вайша кореспондира с мита за андрогините, онези самотни, едновременно щастливи същества, които са си самодостатъчни, тъй като обединяват в себе си и мъжкото, и женското начало. Митът разказва, че господ разполовил андрогините и заклел рода човешки цял живот да се лута и да търси своята половинка. Вайша идентифицира поведението и драмата си с драмата на всички човешки същества – да търси половинката си и да постигне своята пълнота. В момент на безсилие и мъка тя решава да избодне едно от очите си, но не може да избере кое от тях да изтръгне и не се осмелява да го направи. Разказвачът оставя на читателя решението да прецени кое е по-малкото зло - поглед, вперен само в онова, което е изминало или в онова, което тепърва предстои. Вайша е дълбоко философски и диалектичен образ, който задава един фундаментален въпрос в науката – кое е по-нужно за познанието: дали наученото *в* и за миналото или фантазиите, проектите, утопиите за бъдещето. След като живеем в мига, в настоящето?

Понякога Вайша почти успява да види настоящето, в някои дни миналото и бъдещето се доближават толкова много, че за малко да се слоят в едно. Но тогава и очите ѝ са отново в дисхармонична позиция, защото са събрани във вътрешните каналчета на своите орбити. И прекаленото доближаване на оптиките минало-бъдеще, и прекаленото им раздалечаване са все негативни проекции, са все лъжа, са все непостижимост на настоящето и на истината. Друг път се случва точно обратното и разстоянието между тях става твърде голямо. Тогава с лявото си око тя вижда времето, в което животът на земята все още не съществува, а с дясното вижда град, чиито стени са изградени от скъпоценни камъни. Този мотив издава една интересна интертекстуална препратка към романа на Итало Калвино „Невидимите градове”, в който женските имена и образи на познанието са предадени като сънища по бленувани (не)съществуващи градове от миналото, а минало, бъдеще и небитие, сънища са слети в едно. Двете очи на Вайша обаче завинаги остават разделени, тя е в плен на миналото и бъдещето дори и в сънищата си.

Мистиците вярват, че светът, който наблюдаваме, е само сън и действителният свят се намира в божествената Единичност (Шевалие, Геербрант 1996). Очите на Вайша не спират да виждат миналото и бъдещето, когато тя спи - нейните сънища също са разделени на две и в този смисъл можем да кажем, че тя не успява никога да достигне до действителния свят и да се докосне до настоящето дори в съня си. Единствено пеперудите, които прелитат между миналото и бъдещето, сякаш са част и от настоящето и съществуват и в трите времеви пространства. Като дете Вайша се е чувствала свободна, гонейки пеперудите из полята, а в бъдещето пеперудите се гонят върху гроба ѝ. Впрочем самият образ на пеперудата символизира абсолютната представа за мимолетността и ценността на настоящето: красивата, пъстра пеперуда е метаморфоза на грозната сивокафява какавида, излюпена от яйце. Ако процесът на раждане-излюпване и оформяне е сравнително дълъг, то мигновеното избухване на красотата на пъстрата пеперуда, която литва във въздуха, е мимолетно кратко. Обикновено трае само един ден. И умира. Яркостта, красотата и полетът траят мигновение. Не е за вярване, че подобна красота се появява от нищото и отива в нищото и това трае само миг. При това – абсолютно лишено от прагматика (от житейската прагматика, с която е натоварена например пчелата или пък дори мухата!). Символиката на пеперудата е свързана с циклите, през които протича животът на насекомото - яйце, ларва, какавида, пеперуда. Какавидата е мястото, където протичат превъплъщенията, преходно състояние между два етапа на развитие и момент на

съзряване. В нейната символика се включва и отказът от определено минало състояние, както и възприемането на ново състояние, с което се постига завършеност. Какавидата изисква внимание, грижи и покровителство. Тя е оформящото се, но неразгадаемо бъдеще, символ на развитието. Пеперудата, която се излюпва от какавидата, е свързана със символиката на метаморфозите – какавидата е яйцето, което съдържа възможното развитие на съществото, а пеперудата, която излиза от нея, е символ на възраждането (Шевалие, Геербрант 1996). Оказва се, че пеперудата е амбивалентен символ – едновременно на крайността и безкрайността, мимолетното и вечното. На любовта към познанието, готова да изгори на жертвения огън (пеперудата, която умира, изгорена от пламъка на свещта). В християнската символика пеперудата е смятана за символ на любов и благополучие, свързана е с душата и с безсмъртието - гръцката дума “психе” означава едновременно душа и безсмъртие. Възраждането на пеперудата от “мъртвата” какавида символизира Възкресението. Прелитащите през сънищата на Вайша пеперуди, които преминават през миналото и бъдещето, през детството, и след смъртта на Вайша също символизират безсмъртието на душата.

В китайско-виетнамския свят пеперудата е израз на пожелание за дълголетие - йероглифите, които се използват за думите пеперуда и дълголетие, имат еднакво произношение, а това отпраща и към идеята за безсмъртие (Шевалие, Геербрант 1996). Всъщност образът на Вайша е много повлиян от източната традиция - в този смисъл интересен за изследване е произходът на името ѝ. Най-вероятно Вайша произлиза от индийското име Вайшали, което на санскрит означава “велик”. Вайшали се е наричало и индийско царство, в което е живял Буда.¹ Връзката между името на Вайша и основателя на будизма не е случайна - Буда излиза от цикъла на преражданията, достига просветлението, а с него и безсмъртието на душата и вечен живот в Нирвана. Буда също така означава озарен, така се нарича и състоянието на съзнанието на човека, достигнал истината и върховната мъдрост.²

Пеперудите, които обитават сънищата на Вайша, са посредници, прелитащи между миналото и бъдещето. Те са символ на безсмъртието и възкресението на душата. За ацтеките пеперудата е символ на душата и на последното дихание, което излиза през устата на умирация. Те са смятали, че пеперудата, обикаляща около

¹Vayshali meaning, достъпно онлайн на <https://www.pitarau.com/meaning-of-vaishali>, последно посетен на 15/10/17

² Гаутама Буда, достъпно онлайн на http://www.sirius1-bg.net/sirius/likove/lik_buda.html, последно посетен на 15/10/17

цветята, е душата на падналия в битка воин, вярвали са, че загиналите воини придружават слънцето през първата половина от видимия му път, до обяд, а после слизат на земята, вселили се в образа на колибри или пеперуди (Шевалие, Геербрант 1996). Пеперуди обикалят и между цветята, изникнали върху гроба на Вайша, който тя вижда в бъдещето си. Тя също е загубила войната срещу времето, без да успее да докосне и за миг настоящето, Вайша се е превърнала в пръст, а душата ѝ се е превъплътила в пеперуда.

Освен соларен символ, в Мексико пеперудата е символ и на Черното слънце, което прекосява подземните светове през нощта. Така тя символизира скрития хтонически огън и е свързана с представата за жертва, смърт и възкресение (Шевалие, Геербрант 1996). Подобно е и българското поверие, според което душите на заспалите магьосници и врачки излизат под формата на нощни пеперуди. Смятало се е, че насекомите летят по цели нощи и смучат кръвта на хора и животни. Ако пеперудата се върнела до първи петли, магьосникът се съживявал, но ако някой обърнел тялото му наобратно, пеперудата не го разпознавала и продължавала да лети като нечист дух, под формата на пламък (Георгиева 1993).

Пеперудите, гонещи се в сънищата на Вайша, напомнят на идеята за човешкия живот като следване на цикъла на пеперудата. Според притчата на племената балуба и лалуа от Касаи в детството си човекът е малка пеперуда, а в зрелостта си се превръща в голяма пеперуда. Когато остарее, той става какавида, а гробът му е пашкулът, от който душата му излита, преобразена като пеперуда, символ на възраждането (Шевалие, Геербрант, 1996). Оставаме с усещането, че пеперудата е символ, в който се случва възможното преобръщане на времето, обръщането на нормалната диалектична логика на живота: раждане, детство, юношество, зрелост, старост, смърт. Подобна обратна логика на развитието следва разказа на Фицджералд, посветен на особената съдба на Бенджамин Бътн – детето, което се ражда като старец, а узрява и остарява като младеж, дете и умира като бебе. Вегетативната символика в християнството е аналогична - зърното, което умира и се размножава, е символ на превратностите на растежа, редуването на живота и смъртта. В разказа на Георги Господинов пеперудата е посредник между световите, между миналото и бъдещето, виждаме я в детството на Вайша, отразено през лявото ѝ око, а после я виждаме в бъдещето, след смъртта на героинята, обикаляща божурите, поникнали върху гроба ѝ.

Пеперудите около гроба на Вайша напомнят за древното поверие от гръко-римската древност, което гласи, че душата напуска тялото под формата на пеперуда.

При Омир душата е птица, която напуска тялото. Във фреските от Помпей Психея е изобразена като малко крилато момиче, наподобяващо пеперуда, а при Шекспир нимфите и елфите имат пеперудени криле (Шевалие, Геербрант 1996). Особено активен интерес към символния образ на пеперудата прояви художникът Тео Ушев, който реализира и анимационния филм „Сляпата Вайша”, получил номинация за Оскар през 2017 година. И това е напълно естествено поради явната визуална убедителност на този красив и поетичен знак.

Пеперудите ни водят и към края на разказа - Вайша не успява да жертва някое от очите си и продължава да живее все така, раздвоена между миналото и бъдещето. Историята за Вайша не завършва щастливо - тя никога не успява да намери онова, което да събере очите ѝ. Историята остава без край, защото в образа на Вайша може да се разпознае всеки един от нас. Животът на съвременния човек преминава неусетно, белязан от носталгия по изминалите дни, в сляпа надежда, че бъдещето ще е по-добро от настоящия момент, или в страх, че нещо лошо ще се случи. В едно интервю на писателя Георги Господинов пред Бойко Василев в предаването „Панорама” писателят намекна, че образът на Вайша, въпреки далекоизточните послания на името, всъщност е един много български образ, в който е проектирана съвременната българска социално-историческа драма на себепознанието и себенамирането – в джунглата на много натрупано, тежко и стаено минало и все по-разреждащи се утопии по някакво добро и светло бъдеще...

Историята на Вайша ни напомня, че не трябва да се задълбочаваме твърде много в миналото или бъдещето, защото винаги ще намираме по нещо, което да ни разочарова и обезсърчи. Подсеща ни да не очакваме да срещнем съвършения човек, който ще “събере двете ни очи”, а да го изберем въпреки недостатъците му. За разлика от Вайша, която няма възможност да избира, ние можем да решим в коя посока да гледаме и как да живеем живота си, необременени от изминалите грешки и страх от бъдещето.

Библиография:

Георгиева 1993: Георгиева, Иваничка. Българска народна митология. София: Наука и изкуство, 230-233 стр.

Господинов 2017: Господинов, Георги. Сляпата Вайша, [достъпно онлайн на: <http://kultura.bg/web/%D1%81%D0%BB%D1%8F%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B2%D0%B0%D0%B9%D1%88%D0%B0/>] последно посетен на 12.10.2017 г.

Елиаде 1994: Елиаде, Мирча. Митът за вечното завръщане. София, ИК „Христо Ботев“, <https://chitanka.info/text/3587/2#textstart>

Приор 1993: Приор, Жан. Универсалните символи. Ловеч, 104 -106 стр.

Шевалие, Геербрант 1996: Шевалие, Жан, Геербрант Ален. Речник на символите. София. 126 - 128 стр.; 175 -176 стр.; 374 стр.

Изготвил:

Радостина Николаева Ташева

Шуменски университет “Епископ Константин Преславски”

Магистър, специалност: БФ: Семиотика на културата II курс; Фак. № 1512131034

e-mail: radostina.tasheva@gmail.com

Научен ръководител - доц. д-р Евдокия Борисова